

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ - ΒΕΝΕΤΑΣ

ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΒΙΟΥ

«Το ακαριαίον ουν τούτο του χρόνου,
κατά φύσιν διελθείν και ίλεων καταλύσαι»

Μάρκος Αυρήλιος
«εις εαυτόν» Δ΄, μη

Κι είναι καιρός να πούμε τα λιγοστά μας λόγια γιατί
η ψυχή μας αύριο κάνει πανιά.

Γ. Σεφέρης
Ημερολόγιο καταστρώματος, Β΄
«Ένας γέροντας στην ακροποταμιά»

Γεννήθηκα στην Αθήνα την 19 Μαρτίου 1933. Ο πατέρας μου Νικόλαος καταγόταν από οικογένεια κληρικών και διδασκάλων. Ο προπάππος μου εφημέριος, ο Παπα-Γιώργης Βενετάς, έζησε στην Ιστιαία της Εύβοιας, ο παππούς μου Δημήτριος, ελληνιστής και γυμνασιάρχης ευρίσκεται ήδη εγκατεστημένος από το 1875 στην Αθήνα. Η μητέρα μου Κλειώ, κόρη Γεωργίου Κοζαδίνου, ανήκε σε οικογένεια σιτεμπόρων και πλοιοκτητών από την νήσο Κέα με έδρα τον Πειραιά.

Σε ένα παλαιό βιογραφικό σημείωμα, που είναι το μόνο γραπτό τεκμήριο για την οικογένεια της μητέρας μου που έφθασε στα χέρια μου, διαβάζω:

«Η οικογένεια Κοζαδίνου κατάγεται εκ της νήσου Κέας, όπου οι προγονοί της έζων χαίροντες εξαιρετικής εκτιμήσεως και αγάπης, χάρις εις την προσήλωσίν των προς τα πατροπαράδοτα ήθη και έθιμα και εις τας αγαθοεργίας των. Περί το έτος 1855 ο νεαρός βλαστός της οικογενείας Βασίλειος, εμπνεόμενος από τον ζήλον της προόδου, εγκατέλειψε την ειρηνικήν γενέτειράν του και μετανάστευσεν εις τον Πειραιά.

Κατά την εποχήν εκείνην ο Πειραιεύς ήτο πολίχνη ολίγων χιλιάδων κατοίκων· αλλ' η γειτνιάσις του προς την πρωτεύουσάν και η πλεονεκτική θέσις του αρίστου φυσικού λιμένος του προσιωνίζοντο λαμπράν εξέλιξιν. Την εξέλιξιν ταύτην διείδεν ευθύς από της εκεί εγκαταστάσεως του ο περινούστατος Βασίλειος Κοζαδίνος, επίστευσεν εις αυτήν, εμόχθησε και απέβη ο σοβαρώτερος των αθόρυβων πρωταγωνιστών του Πειραιϊκού μεγαλείου. Η άκρα εντιμότης και η δραστηριότης αυτού τω εξησφάλισαν την πολύτιμον αντιπροσωπείαν των Βαλλιάνων, των Σεβαστοπούλων και άλλων μεγάλων εμπορικών οίκων ελληνικών τε και αλλοδαπών, συν τω χρόνω δ' ανήγαγον αυτόν εις την κορυφήν των σιτεμπόρων του ελευθέρου βασιλείου.

Ο υιός του Γεώργιος Β. Κοζαδίνος επεδόθη μετά ζήλου εις την συνέχισιν του πατρικού του επαγγέλματος, τον κύκλον των εργασιών του οποίου και επεξέτεινε κατά τα πρώτα έτη της δράσεως του. Διαρκούντος του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 διεξήγαγε πλέον του ημίσεος του ελληνικού σιτεμπορίου, έφθασε δε κάποτε να έχη υπό ταυτόχρονον εκφόρτωσιν εν Πειραιεί τέσσερα φορτηγά ατμόπλοια δια λογαριασμόν του, επίδοσιν δηλαδή μοναδικήν»...

Ο αναφερόμενος στο σημείωμα Γεώργιος Κοζαδίνος - ο παππούς μου - έχασε τη σημαντική του περιουσία κατά τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Επρόφθασε όμως να προσφέρει στα παιδιά του στέρα μόρφωση και ανοικτούς ορίζοντες. Αυτούς τους ανοικτούς ορίζοντες μου κληρονόμησε το μεγαλοαστικό περιβάλλον της οικογενείας

της μητέρας μου, ενώ από την μεσοαστική οικογένεια του πατέρα μου εδέχθηκα τις πνευματικές καταβολές.

Στον οικογενειακό μου περίγυρο, στους ανθρώπους της μεγαλύτερης γενιάς, βρήκα εκτός από τον πατέρα μου, πολλούς άξιους συμπαραστάτες που μου στάθηκαν πρεσβύτεροι φίλοι: τον πατριό μου Σωτήριο Σολιώτη, πρόεδρο του Συμβουλίου Επικρατείας, τον θείο μου Άγγελο Σπαχή, ζωγράφο και σκηνογράφο, τον θείο μου αρχαιολόγο καθηγητή Doro Levi, τον αείμνηστο ανασκαφέα της Φαιστού, την αδελφή της μητέρας μου Μαρία Κοζαδίνου-Σπαχή μια εράσμια παρουσία, μία από τις πρώτες χειραφετημένες ελληνίδες με βαθύτατη ανθρωπιά, τον αδελφό του πατέρα μου, Ναύαρχο Γεώργιο Παπαγεωργίου έναν χαριτωμένο πανεπιστήμονα που με γοήτευε στην εφηβεία μου.

Τα παιδικά μου χρόνια τα έζησα στο ιδιόκτητο σπίτι του πατέρα μου στην κάτω Κηφισιά. Κοιτάζω προσεκτικά μια φωτογραφία: Μεγάλοι θάμνοι, λεβάντες, και μέσα τους βουτηγμένος εγώ, στα τρία ή τέσσερα μου χρόνια, «παιδίον με φιλοπαίγμον χαμόγελον», όπως θα έλεγε ο ποιητής Ανδρέας Εμπειρικός. Αναμνήσεις πραγματικές από τα πρώτα χρόνια δεν έχω, έχω όμως φωτογραφίες, τεκμήρια που λένε πολλά... Δεν ήξερα, βέβαια, τότε ότι δεν θα βρεθώ ποτέ πια τριγυρισμένος από λεβάντες, προστατευμένος σε ιδιόκτητο κήπο, πως ο βίος θα ήταν μια μεγάλη περιπλάνηση: το άγνωστο που μας περιμένει, το μεγάλο δώρο.

Έπαιξα, σπούδασα και ανδρώθηκα αργότερα στην Αθήνα. Τις πρώτες μου αναμνήσεις τις έχω απ' τα χρόνια του πολέμου και της Κατοχής. Πρώτο βίωμα οι ατέλειωτες ώρες αγορίστικων παιχνιδιών στον «Κήπο», τον Εθνικό Κήπο, καταφύγιο της νεολαίας όταν και τα σχολεία ακόμα κλείσανε για έξι μήνες, το 1942.

Τα χρόνια ήσαν δεινά, αλλά η ελπίδα μεγάλη. Η Αθήνα τραυματισμένη από τις κακουχίες και την εμφύλια αναμέτρηση του Δεκεμβρίου του 1944. Ο οικείος, αγαπητός χώρος της πόλης, εξαθλιωμένος. Τα υψώματα του Προφήτη Ηλία στο Παγκράτι και το πλάτωμα του Ζαπτείου με τις ανοικτές τους θέες με γοήτευαν. Αμολούσα χαρταετό. Τα πράσινα σαραβαλιασμένα τραμ και η καταρράκωση των συμπολιτών με κατέθλιβαν.

Καθοριστική για τη διαμόρφωση του χαρακτήρος και των πνευματικών μου ενδιαφερόντων ήταν η επήρεια του πατέρα μου, οικονομολόγου, διευθυντού της Ιονικής Τραπέζης, έλληνας με πολυμάθεια και ευρύτατη παιδεία, που μου μετέδωσε από τρυφερή ηλικία την αγάπη της μάθησης, της μουσικής αλλά και των εικαστικών τεχνών, και που μου στάθηκε ο πιο πιστός φίλος που οδήγησε τα πρώτα μου βήματα στην πνευματική κονίστρα.

Οι γονείς μου χώρισαν όταν ήμουν τεσσάρων ετών. Οι μεταξύ τους ανθρώπινες σχέσεις μείναν άριστες. Η Μητέρα δεν μου έλλειψε, την έβλεπα κάθε μέρα. Αλλά την διάπλαση μου ανέλαβε με σπάνια για έναν άντρα αφοσίωση αλλά και ικανότητα ο πατέρας μου. Ήταν καλός, δίκαιος και αυστηρός και πολύ απαιτητικός απέναντι μου καθ' όσον αφορά τις επιδόσεις, την μάθηση. Με στήριξε και με ενέπνευσε με κάθε τρόπο. Σ' αυτόν οφείλω την αγωνιστική μου διάθεση στη ζωή αλλά και τις τόσες χαρές για τις οποίες με έκανε δεκτικό.

Πολύ νέος, στα δεκαοκτώ μου χρόνια, είχα απόλυτη κατανόηση για τη στάση με την οποία ο πατέρας μου - στα εξήντα πέντε του τότε - αντιμετώπιζε τον κόσμο. Ήξερα πως είχε περάσει μια πλούσια σε εμπειρίες ζωή, πως είχε χάσει όλη του την περιουσία με τον πόλεμο, ήξερα πως ήταν ιδεολόγος κοινωμιστής, ένας αμετανόητος ανθρωπιστής. Θαύμαζα τη στωικότητα με την οποία άντεχε τα κτυπήματα που τον είχαν βαρύνει σε προχωρημένη ηλικία, τον επαγγελματικό αποκλεισμό, την ταλαιπωρημένη υγεία του, τα περιορισμένα οικονομικά. Αλλά κυρίως θαύμαζα την πνευματική του θολερότητα, αυτή που του επέτρεπε να κρατάει μian αδιάπτωτη επαφή, μια «κοινωνία», με τον κόσμο όλον.

Με το παράδειγμά του ο πατέρας μου, μου έδειξε έναν δρόμο ζωής που ακολούθησα με συνέπεια: σταθερό μέλημα μου να μην γίνω «ούτε τύραννος αλλά και ούτε δούλος, κανενός», όπως μας συμβουλεύει ο αρχαίος στοχαστής.

Η μαθητεία στο σχολείο: Ιδιωτικό πρώτα, δημόσιο μετά, από τα καλύτερα φυτώρια, πρέπει να ομολογήσω, τότε. Μέχρι το 1948, στα μέσα του γυμνασίου, φοίτησα στο «Ελληνικόν Εκπαιδευτήριον Παναγιωτόπουλου - Ελευθεριάδη» (την πρώην σχολή «Μακρή») με θυσία οικονομική, αβάσταχτη σχεδόν, του πατέρα μου, ο οποίος ζούσε με μια σύνταξη. Σχολείο καλό, με υπέροχους δασκάλους - αρκεί να μνημονεύσω εδώ τον Ι.Μ. Παναγιωτόπουλο και τον ιστορικό και μετέπειτα Ακαδημαϊκό Μιχάλη Σακελλαρίου - με αξιοσύνη και έντονη προσωπικότητα, μερικοί και με τη γραφικότητα τους, που δεν διέφευγε από την παιδική ματιά μας.

Η πρώτη και υπέρτατη αρχή ήταν ο διευθυντής, ο κύριος Ιωαννίδης, λεβεντάνθρωπος, Κύπριος, πρόωρα ασπρισμένος μετά τον θάνατο του γιου του, παθιασμένος ελληνιστής. Παρέδιδε αρχαία τραγωδία και την παρίστανε συγχρόνως μέσα στην τάξη. Αξέχαστα τα παραδείγματα των παρηγήσεων που έδινε: Ο Τειρεσίας, ο τυφλός μάντης, εξουθενώνει τον Οιδίποδα με την προφητική ρήση: «Τυφλός τα ώτα τε, τον νουν, τα τ'όμματα ει» (γιατί εσύ είσαι ο τυφλός, στην ακοή, στη νόηση και στη ματιά...). Το στακάτο του υπερτονισμένου «τ» έπεφτε σαν καταπέλτης απ' τα χείλη του δασκάλου μας.

Αργότερα πέρασα διαγωνισμό αυστηρότατο για την εισαγωγή μου στο Πρακτικό Τμήμα της Βαρβακείου Προτύπου Σχολής. Τα τρία τελευταία χρόνια του Γυμνασίου τα αστεία είχαν πια τελειώσει. Η εντατική προετοιμασία για το Πολυτεχνείο είχε αρχίσει και καλύτερη προπαιδευση από το Βαρβάκειο δεν υπήρχε. Από τους τριάντα της τάξης, οι είκοσι πέντε πετύχαμε με το πρώτο στις εισαγωγικές εξετάσεις του Πολυτεχνείου το 1951.

Νωρίς, τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, περπατήσαμε όλα τα βουνά της Αττικής. Στο καταφύγιο της Πάρνηθας μας περίμενε ο αξέχαστος γέροντας, ο Κώστας Ελευθερουδάκης, από τους πρώτους ορειβάτες και χιονοδρόμους της Ελλάδος.

Στην τρίτη ομάδα Αθηνών, Ναυτοπροσκόπων, περάσαμε αξέχαστες συντροφικές μέρες στον νεώσοικο του Παλαιού Φαλήρου, με κωπηλασία και ιστοπλοΐα.

Σπουδαστές της Αρχιτεκτονικής στη δεκαετία του '50 ζήσαμε στο «Εθνικό Μετσόβιο» σχεδόν σαν οικότροφοι, ατέλειωτες ώρες εντατικότητας σπουδής, όχι μόνον επαγγελματικής.

Είμαι ευτυχής που σπούδασα στην Αθήνα. Είχα την τύχη να έχω σπάνιους δασκάλους: τον μύστη Δημήτρη Πικιώνη, τον κοσμοπολίτη Κώστα Κιτσιίκη, τον εσωστρεφή και απαιτητικό Νίκο Χατζηκυριάκο - Γκίκα, τον λογιώτατο Αναστάσιο Ορλάνδο, τον στοχαστή της αισθητικής Παναγιώτη Μιχελή.

Αυτά που είχε σπείρει μέσα μου ο πατέρας μου, τα έφεραν οι δάσκαλοι αυτοί σε άνθηση. Μας μετέδωσαν - ο καθένας απ' τη δική του προσωπική σκοπιά - αλήθειες όπως: «αρμονία αφανής φανεράς κρείσσεων», «Υβριν χρη σβεννύναι μάλλον ή πυρκαϊήν» και «Οφθαλμοί γαρ των ώτων ακριβέστεροι μάρτυρες». Καταλάβαμε ότι για το άνοιγμα στον κόσμο τον μεγάλο πρέπει να γνωρίσεις πρώτα τις ρίζες σου.

Κέρδισα και από τους συσπουδαστές μου, κυρίως απ' τη φίλια εκείνων που είχαν τα ίδια πνευματικά κίνητρα με εμένα: τον Παναγή Ψωμόπουλο, τον Αλέξανδρο Καλλιγά, την Ευφημία Κανονίδου, τον Σάββα Κονταράτο.

Την Αθήνα την γνωρίσαμε και την βιώσαμε συνειδητά. Σχεδιάσαμε στον κήπο του Επιγραφικού Μουσείου, αποτυπώσαμε τα μνημεία της Ακρόπολης, περάσαμε ατέλειωτα βράδια συζητήσεων και αναζητήσεων στην ταβέρνα του Παλιού Πανεπιστημίου στην Πλάκα, περιδιαβάσαμε τους μνημειακούς ιστορικούς χώρους, τα εξωκκλήσια και τις μονές, τους λόφους γύρω από την Ακρόπολη.

Ήμασταν ανυπόμονοι να ανοίξουμε τα φτερά μας, να βγούμε στη ζωή. Πιστεύαμε σε μια ενωμένη Ευρώπη, σ' έναν κόσμο καλλίτερο.

Αλλά και πέραν των σπουδών εσφράγισε την ζωή μου η παρουσία των παιδικών φίλων. Είμαστε καμιά δεκαριά φίλοι απ' τα σχολικά θρανία και είχαμε τη σπάνια τύχη να διατηρήσουμε την επαφή μας δεκαετίες πολλές, μια ολόκληρη ζωή. Οι δρόμοι - στις επιλογές, στο επάγγελμα, στις προοπτικές - χώρισαν βέβαια νωρίς, στα τριάντα μας, αλλά μια κοινή γλώσσα, μια περιρρέουσα ατμόσφαιρα άδολης

οικειότητα, έμειναν αδιάπτωτα. Το κοινό μας κεκτημένο είναι μάλλον μια ταυτόσημη αισθητική στάση απέναντι στην ζωή. Μεγάλο πράγμα να μη σε προσβάλλει ο τρόπος του είναι του άλλου...

Θέλω να τους ονομάσω εδώ - ζωντανούς και νεκρούς -: Αλέξανδρος Λυκουρέζος, Αλέξανδρος Καλλιγιάς, Ευστράτιος Στρατήγης, Αντώνιος Μασουρίδης, Παναγιώτης Ταζεδάκης, Δημήτριος Σέρμπος, Δημήτριος Πετρουνάκος, Ιωάννης Κούτσης, Μιχαήλ Δούντας, Μίλτος Λιδωρίκης.

Τον τρόπο της εικαστικής έκφρασης, την τεχνική αλλά και το νόημα του σχεδίου και της χρήσεως των χρωμάτων, τα οφείλω στο Νικολή Χατζηκυριάκο - Γκίκα.

Το ελεύθερο γραμμικό σχέδιο που μας εδίδεξε το ενστερνίσθηκα απόλυτα: Σχεδιάζω μένοντας πιστός στον τρόπο αυτό. Ο Γκίκας ως δάσκαλος δεν επέτρεπε τη λεγόμενη «αδέσμευτη δημιουργική έκφραση» σκοπός του ήταν, αντιθέτως, να μας μεταδώσει μίαν εντελή τεχνική σχεδιάσεως για την πιστή απόδοση των οπτικών μας εντυπώσεων. Επέμενε ιδιαίτερα στην ακριβή απόδοση της μορφής των περιγραμμάτων των όγκων και των φωτοσκιάσεων, κι ετόνιζε τη σημασία που έχει για έναν αρχιτέκτονα η ικανότητα να συλλαμβάνει, σωστά και γρήγορα, σχήματα, αναλογίες αλλά και την οικονομία του φωτός και των ημιτονίων. Ήθελε να μας ασκήσει στην ακρίβεια της παρατηρήσεως, να μας μάθει να δυσπιστούμε σε «ατμοσφαιρικές» ασαφείς σχεδιαστικές παραστάσεις. Μας δίδαξε τον αυτοέλεγχο.

Αργότερα μας πρότεινε και ασκήσεις χρώματος. Φοβόταν και πάλι μην αρχίσει το παιχνίδι, οι αυθαίρετες εντυπώσεις και «εμπνεύσεις». Έτσι η άσκηση ήταν συνήθως μια σύνθεση όχι παραστατική, ένα collage από χρωματιστά χαρτιά. Η συσχέτιση των χρωματικών και τονικών αξιών, η αλληλεπίδραση των συμπληρωματικών χρωμάτων, ο ρόλος της σχετικής έκτασης της επιφανείας κάθε χρώματος στην καθ' όλον σύνθεση, ήσαν το περιεχόμενο της άσκησης.

Μια μέρα έσκυψε πάνω από τη σύνθεση μου και μου τόνισε με το ιδιαίτερα απαθές αλλά διαπεραστικό του ύφος: «Καλά το πας- Πρόσεχε την ευκολία σου όμως». Η παραίνεση αυτή με παρακολούθησε σε όλη μου τη ζωή και σε κάθε εγχείρημα...

«Εάν δεν ελπίζεις, δεν θα βρεις το ανέλπιστο που είναι ανεξερεύνητο και απροσπέλαστο» μας λέει ο Ηράκλειτος. Τη συνάντηση με τον Δημήτρη Πικιώνη, τον δάσκαλο μου, την είχα ελπίζει μυστικά, πολύ πριν τον γνωρίσω και ο στοχαστής αυτός μου έγινε πνευματικός οδηγός. Εξέπεμπε μια θερμή ανθρώπινη ακτινοβολία, μια βαθύτατη αγαθή προαίρεση, μια μεγαλοψυχία. Είχε το χάρισμα της μεγάλης εναίσθησης και συμπαθείας. Ήταν ολόψυχα αφοσιωμένος στο έργο του. Η παρουσία του ήταν ζειδωρη και ο τρόπος του γεννούσε την βαθιά εκείνη σχέση μεταξύ δασκάλου και μαθητού, που τόσο σπανίζει.

Στο πλαίσιο του αρχιτεκτονικού συρμού του «διεθνούς κινήματος» ο πνευματικός και καλλιτεχνικός προσανατολισμός του Πικιώνη φάνταζε τότε σαν ιδιότυπος αναχρονισμός. Οι ιδέες του έμοιαζαν απαύγασμα μιας μονομανούς ελληνοκεντρικότητας.

Ο Πικιώνης κατηγορήθηκε εξαιτίας των επιλογών του αυτών, για μορφοκρατία και ρομαντικό τοπικισμό. Πιο δίκαιο θα ήταν να χαρακτηριστεί ως πρώιμος υπερασπιστής της διαφοροποίησης της αρχιτεκτονικής κατά γεωγραφικό χώρο (Regionalism) - μερικές δεκαετίες προτού προταθεί ο όρος στη Δυτική Ευρώπη -, ο οποίος πίστευε μεν στις διεθνείς αρχές της λειτουργικότητας και της κατασκευαστικής ειλικρίνειας, ταυτοχρόνως όμως απαιτούσε την επιλογή των αρχιτεκτονικών μορφών που αντιστοιχούν στον εκάστοτε φυσικό και πολιτισμικό χώρο.

Ευτύχησα στο τέλος των σπουδών μου να «κρατήσω ράμματα», στην κατασκευή των πλακόστρωτων, να μετάσχω σαν πνευματικό παραπαίδι στον μεγάλο άθλο του Δημήτρη Πικιώνη, στις προσβάσεις στην Ακρόπολη. Και μένει αυτό μία αξέχαστη εμπειρία.

Τί μου χάρισε για την μετέπειτα σταδιοδρομία μου αλλά και την προσωπική μου ζωή ο Πικιώνης; Αισθάνομαι πιστός μαθητής του παρ' ότι δεν τον μιμήθηκα κατά κανένα τρόπο: δεν δοκίμασα να σχεδιάσω κτήρια όπως τα σχεδίαζε αυτός, δεν ενδιαφέρθηκα ιδιαίτερα για την λαϊκή τέχνη όπως αυτός, δεν εμβάθυνα στην ιαπωνική ζωγραφική και αρχιτεκτονική.

Αναγνωρίζω όμως την επίδραση του επάνω μου στον καταλυτικό ρόλο που έπαιξε στην ανάπτυξη του δυναμικού και των δυνατοτήτων που έφερα μέσα μου. Προκάλεσε το ενδιαφέρον μου και την αφοσίωση μου σε δύο αντικείμενα: το πρώτο, η αττική φύση και το αττικό τοπίο, ο φυσικός χώρος δηλαδή στον οποίο γεννήθηκα και ανδρώθηκα, το δεύτερο η πολεοδομική εξέλιξη της νέας Αθήνας κατά το διάστημα των δύο τελευταίων αιώνων. Τα αντικείμενα αυτά αγάπης και ενδιαφέροντος, που βέβαια προϋπήρχαν λανθάνοντα μέσα μου, έγιναν στόχοι εναργέστατοι με την βοήθεια του Πικιώνη. Όλο το ερευνητικό μου έργο είναι άμεσο αποτέλεσμα αυτής της έφησης που καλλιέργησε μέσα μου ο δάσκαλος μου. Του οφείλω ότι μου άνοιξε προοπτικές, ότι μου όξυνε την ευαισθησία, ότι μου παγίωσε τους συναισθηματικούς δεσμούς με τον χώρο των καταβολών μου. Έτσι με στήριξε και στην δουλειά μου και στην ζωή μου. Για μένα είναι πάντοτε παρών.

Τον Ιούλιο του έτους 1956 έλαβα το πτυχίο του αρχιτέκτονος -μηχανικού σε ηλικία μόλις 23 ετών. Τρεις μήνες πριν από τις διπλωματικές εξετάσεις πεθαίνει ο πατέρας μου. Πολύ νέος παίρνω αυτεξούσια, την ζωή μου στα χέρια μου.

Το φθινόπωρο του 1956, δύο μήνες μετά την αποφοίτηση μας από το Πολυτεχνείο, ελάβαμε - μερικοί συμφοιτητές - αναβολή στράτευσης έξι μηνών, ενταχθήκαμε στο λεγόμενο «Κλιμάκιο Σαντορίνης» του υπουργείου Δημοσίων Έργων (Υπηρεσία Οικισμού) και πήραμε τον δρόμο μας για το «νησί του Διαβόλου», έτσι μας φαινόταν τότε το σεισμόπληκτο νησί.

Εγκατασταθήκαμε στο μόνο σχεδόν άθικτο κτήριο, το νεόδμητο ξενοδοχείο «Ατλαντίς». Επί κεφαλής μας επί τόπου ο αρχιτέκτων Κωνσταντίνος Δεκαβάλλας, οκτώ χρόνια μεγαλύτερος μας. Υψηλός προϊστάμενος του κλιμακίου των σκαπανέων (διότι δουλειά αρχιτεκτόνων -σκαπανέων κάναμε στα ερείπια) ήταν στην Αθήνα ο Προκόπης Βασιλειάδης, δεξί χέρι του προέδρου Καραμανλή στα πολεοδομικά. Ο βοριάς σήκωνε σύννεφο την «άσπα», τη μαύρη θηραϊκή γη, και τα δραματικά περιγράμματα της «καλδέρας», του κλειστού κόλπου του ηφαιστείου, χάνονταν στην ομίχλη. Στο νησί του Διαβόλου λάβαμε το χρίσμα της επαγγελματικής μας εμπειρίας, σε μίαν ατμόσφαιρα συντροφικότητας και τέλει απομόνωσης. Ταλαιπωρία, διασκέδαση και πολύ καλός πρώτος μισθός.

Στη συνέχεια υπηρέτησα κατά την στρατιωτική μου θητεία στο Πολεμικό Ναυτικό (1957 - 1959) στο γραφείο δημοσίων ναυτικών έργων του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού.

Επί μια δεκαετία, από το 1957 έως το 1967. Άσκησα με ενθουσιασμό την αρχιτεκτονική στην Ελλάδα σε μια εποχή που καθιστούσε δυνατή ακόμα την αυτεξούσια επαγγελματική εργασία σε πρωτόβγαλτους αρχιτέκτονες. Εξεπόνησα μελέτες για τον Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού, την Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού, την Αρχαιολογική Υπηρεσία αλλά και για ιδιωτικά έργα. Το 1960 ανέλαβα τη διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου προ του Ωδείου του Ηρώδου του Αττικού καθώς και του Πάρκου Κεφαλαρίου στην Κηφισιά.

Σχεδίασα και έκτισα μεταξύ άλλων το ξενοδοχείο του οργανισμού Τουρισμού στην Σίφνο και το τουριστικό περίπτερο στο Τροφώνιο της Λιβαδειάς, την οικία Cousins στην Πάρο, την έπαυλη Διαμαντίδη στο Κεφαλάρι Κηφισιάς, τον Πύργο στο σταυροχωράφι της Σκιάθου, την πολυκατοικία Αλεξίου στον περιφερειακό Λυκαβηττού στην Αθήνα, το εστιατόριο του Αρια στην Πλάκα, τον οδικό Σταθμό της BP στην Εθνική Οδό Αθηνών - Λαμίας.

Ζωηρό ήταν απαρχής το ενδιαφέρον μου για τις πολεοδομικές εξελίξεις στη γενέτειρα μου πόλη, την Αθήνα. Φιλοδόξησα να εκπονήσω διδακτορική διατριβή το 1962 με θέμα τις προοπτικές ανάπτυξης του Λεκανοπεδίου Αθηνών αλλά αποθαρρύνθηκα από τους καθηγητές του Πολυτεχνείου σε μίαν εποχή κατά την οποία άξιοι για εκπόνηση διδακτορικής διατριβής εθεωρούντο μόνο όσοι συγκέντρωναν τις φιλοδοξίες τους αποκλειστικά στην πανεπιστημιακή σταδιοδρομία!

Η επιθυμία μου για ερευνητικό έργο παρέμεινε ωστόσο αμείωτη και σταθερή η ανάγκη μου για διεύρυνση των οριζόντων. Το 1963 με υποτροφία της γαλλικής κυβερνήσεως μετεκπαιδεύομαι στο υπουργείο Δημοσίων Έργων στο Παρίσι στην πολεοδομία. Τον επόμενο χρόνο δημοσιεύω την πρώτη μου έρευνα με τίτλο «*Οικισμός στην Ελλάδα μια πρόταση οργανώσεως*».

Κατά το έτος 1965 το Υφυπουργείο Οικισμού δείχνει ένα πρώτο ενδιαφέρον για την παλιά πόλη της Αθήνας. Ιδρύεται το λεγόμενο «Γραφείο Πλάκας», μια αποκεντρωμένη επιτόπια μελετητική ομάδα υπό τον αρχιτέκτονα Γεώργιο Μπρόγδο, για να μελετήσει οικιστικά, μορφολογικά και λειτουργικά την συνοικία. Η ομάδα στην οποία συμμετέχω σαν συνεργάτης εκτελεί σημαντικό έργο τεκμηρίωσης μέχρι το 1967, οπότε η λειτουργία της αναστέλλεται με την εγκαθίδρυση της δικτατορίας.

Τον Ιανουάριο του 1966 στο Ε' Πανελλήνιο Αρχιτεκτονικό Συνέδριο στο Ζάππειο, που έχει σαν θέμα του τον πολεοδομικό σχεδιασμό της Αθήνας, παρουσιάζω εισήγηση για την προστασία και ανάδειξη της Πλάκας, εισήγηση που είχε ήδη δημοσιευθεί ένα μήνα πριν στα Τεχνικά Χρονικά. Πρόκειται για την πρώτη συνεπή πρόταση διασώσεως της Πλάκας ως πολεοδομικού συνόλου σε μίαν εποχή κατά την οποία οι γνώμες των ειδικών, δηλαδή των αρχαιολόγων, πολεοδόμων, αρχιτεκτόνων και αισθητικών, ήσαν ακόμη βαθύτατα διχασμένες μεταξύ του οράματος της γενίκευσης των ανασκαφών (με σύγχρονη ολοκληρωτική κατεδάφιση της Πλάκας) και της επιθυμίας διασώσεως της ιστορικής συνοικίας.

Κατά τα έτη 1966-1967 εκπονώ, με ανάθεση του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού, μελέτη για την συντήρηση των μνημείων και την τουριστική ανάπτυξη της νήσου Χίου που δημοσιεύεται σε τόμο το 1967.

Παρά τις ευοίωνες προοπτικές επαγγελματικής σταδιοδρομίας στην Αθήνα, αισθάνομαι βαθύτατα απογοητευμένος από τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις στην πατρίδα κατά την περίοδο 1964-67. Η εγκαθίδρυση του αυθαιρέτου καθεστώτος των συνταγματαρχών μου δίνει την τελική ώθηση προς νέους προσανατολισμούς. Το 1967, τρεις μήνες μετά το πραξικόπημα, κλείνω το αρχιτεκτονικό μου γραφείο και αναχωρώ στο εξωτερικό με την προοπτική να διδάξω ως προσκεκλημένος υφηγητής στο Πολυτεχνείο του Δυτικού Βερολίνου. Είμαι 34 ετών.

Σε μίαν ηλικία που άλλοι εντείνουν την καθαρά επαγγελματική τους προσπάθεια, φροντίζουν να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση και ιδρύουν οικογένεια, εγώ κάνω ένα δεύτερο ξεκίνημα εξ υπαρχής.

Από νωρίς ασκήθηκα στην αυτογνωσία: ο έλεγχος των αρετών αλλά και των αδυναμιών μας και κυρίως η γνώση των καταβολών μας. Η σχέση μου ωστόσο τότε με τον τόπο μου διχασμένη: από τη μια μεριά, ένας βαθύτατος υπαρξιακός δεσμός με τον χώρο - κυρίως της Αττικής, με το φως, την τοπογραφία και την ιστορία του· από την άλλη- ελάχιστη ταύτιση με το κοινωνικό σύνολο μέσα στο οποίο γεννήθηκα. Αντίθετα έντονη κριτική διάθεση μέσα μου, μη αποδοχή.

Ξένα μου ήσαν και παραμένουν ακόμα σήμερα: η κοντόφθαλμη επιχειρηματικότητα του Έλληνα, η συχνή έλλειψη αυτοπειθαρχίας, ο πραγματιστικός του ωφελιμισμός, οι εύκολοι ενθουσιασμοί και τα εύκολα ξεφουσκώματα. Τότε εβάραιναν μέσα μου αρνητικά μόνο αυτά... Τις αρετές των συμπατριωτών μου, το εράσμιο, την ανθρωπιά, την εγκαρτέρησή τους, τις κατανόησα πολύ αργότερα, μετά από μια μακρά θητεία εκτός των πυλών.

Στο διάστημα ενός μόνο χρόνου (1969) ολοκληρώνω τη διδακτορική μου διατριβή με θέμα τη δεοντολογία και την πρακτική της προστασίας και ανάδειξης των ιστορικών πόλεων στον ευρωπαϊκό χώρο. Ανακηρύσσομαι διδάκτωρ μηχανικός του Πολυτεχνείου του Βερολίνου (Charlottenburg) το 1970. Τον ίδιο χρόνο δημοσιεύεται η διατριβή μου συγχρόνως σε γερμανική, γαλλική και αγγλική γλώσσα. Ο αγγλικός τίτλος της εργασίας: *Continuity and Change; Preservation in City Planning*. Είναι η πρώτη μεθοδική διερεύνηση της προβληματικής της συντήρησης των ιστορικών πόλεων στην Ευρώπη, που πέντε χρόνια αργότερα επρόκειτο να γίνει κοινή συνείδηση κατά το έτος Ευρωπαϊκής Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς την προκήρυξη του Άμστερνταμ το 1975.

Στο Βερολίνο συνεργάζομαι (1970 - 1971) με την πιο προοδευτική ομάδα πολεοδομικών μελετών στον γερμανικό χώρο την εποχή εκείνη, την *Freie Planungsgruppe Berlin*, και αναλαμβάνω το 1971 με εντολή της Unesco διερευνητική αποστολή ως εμπειρογνώμων για τον συντονισμό των ξένων αρχαιολογικών αποστολών στο Ιράν.

Το 1973 εκπονώ με ανάθεση της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών μελέτη (σε γαλλική γλώσσα) για την πολεοδομία της αρχαίας Δήλου με τίτλο: *Délos, études urbaines sur une ville antique* που θα δημοσιευθεί δέκα χρόνια αργότερα, και αποτελεί την πρώτη απόπειρα ανάλυσης του πολεοδομικού φαινομένου μιας αρχαίας πόλης με τα εργαλεία της σύγχρονης πολεοδομικής μεθοδολογίας. Στην εργασία αυτή διαφαίνεται μια χαρακτηριστική μου τάση προς την διεπιστημονική προσέγγιση των προβλημάτων και την διερεύνηση των αξιών του ανθρώπινου περιβάλλοντος. Αρχιτεκτονική, πολεοδομία, ιστορία, αρχαιολογία και συντήρηση μνημείων αποτελούν στην θεώρηση μου αλληλένδετους χώρους του επιστητού που δεν μπορούν να αποξενωθούν ο ένας από τον άλλο. Όπως η εργασία αυτή για τη Δήλο έτσι και οι μετέπειτα ερευνητικές μου εργασίες διακρίνονται από αυτή την ευρύτητα προσέγγισης που δυστυχώς ακόμα και σήμερα αντιμετωπίζει την επιφύλαξη, αν όχι και την καχυποψία, πολλών ειδικών επιστημόνων. Και όμως, η συνθετική ματιά είναι αυτό που μας λείπει ιδιαίτερα και η διεπιστημονική μεθόδευση είναι αυτή που θα καταξιωθεί, πιστεύω, στο μέλλον.

Το 1960, ο θεός μου ζωγράφος Άγγελος Σπαχής μου είχε κληροδοτήσει πεθαίνοντας το σπίτι του στην Ύδρα. Είναι το μόνο περιουσιακό στοιχείο που μου δωρήθηκε στην ζωή μου. Το σπίτι αυτό ψηλά στον Κάβο μου γίνεται αγκυροβόλι, σταθερό σημείο αναφοράς σε έναν πολυκύμαντο βίο. Ο Εξώστης του και τα μέσα δώματα, αλληλουχία χώρων οικείων, χαράκωμα. Γύρω κόσμος ο μέγας, άμπωτις και πλημμυρίδα, άσκηση πεισματική. Εδώ της ελληνικής φύσης ο γλυκασμός. Ειρήνη.

Αυτά που ασκώ, εδώ και 54 χρόνια στο σπίτι αυτό, μένουν ανάλλαχτα μέχρι σήμερα και εύχομαι και μέχρι το τέλος: Δεν είναι μόνο τα μαστορέματα και η ζωγραφική. Είναι η αυτόβουλη συνεχής δραστηριότητα σε ένα περιβάλλον απόλυτα οικείο, βιωματικά και αισθητικά. Το τελετουργικό της αυτοεξυπηρέτησης για τα αναγκαία του βίου. Η χειρωνακτική απασχόληση μέσα στο σπίτι και έξω από αυτό, στη βραχώδη πλαγιά, στο οικόπεδο στο οποίο αυτοσχεδιάζω εδώ και είκοσι χρόνια, κτίζοντας ξερολιθιές, φυτεύοντας κάκτους, ασβεστώνοντας πέτρες. Και είναι και οι ώρες ενατένισης στον εξώστη, μπροστά στην αέναη μεταμόρφωση της θάλασσας και στα μακρινά περιγράμματα των βουνών της Αργολίδος. Η αυτοσυγκέντρωση, αυτό που δεν αντέχεις μέσα στην τύρβη της ζωής, εδώ σου χαρίζεται σαν άνοιγμα μυστικό στον κόσμο. Ναι, το σπίτι αυτό, που το κατοικώ συχνά, μου στάθηκε μια ευλογία, που ίσως την αξίζω κάπως, επειδή μπόρεσα να την αναγνωρίσω, να την τιμήσω. Ένα σπίτι είναι σαν ένα παιδί: ό,τι δίνεις, παίρνεις.

Το 1974 μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας επιστρέφω στην Αθήνα και με πρόταση του αείμνηστου Προέδρου Κωνσταντίνου Τσάτσου διορίζομαι ως προσωπικός σύμβουλος του τότε υπουργού Πολιτισμού καθηγητή Κωνσταντίνου Τρυπάνη. Σε στενή συνεργασία με τον φωτισμένο αυτόν ελληνιστή αφιερώνομαι με ενθουσιασμό για τρία χρόνια σε μείζονα πολιτιστικά θέματα: τις δραστηριότητες και τη συμμετοχή της Ελλάδος στο Έτος Ευρωπαϊκής Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς (1975),

την ελληνική παρουσία στο Habitat I (την πρώτη συνάντηση των Ηνωμένων Εθνών για τους ανθρώπινους οικισμούς) (1976), τον συντονισμό της δραστηριότητας των εμπειρογνομόνων της Unesco με την ελληνική Επιτροπή Έργων Ακροπόλεως, την επεξεργασία του οργανισμού του Υπουργείου Πολιτισμού.

Αντιπροσωπεύω κατά το διάστημα αυτό την Ελλάδα στην Επιτροπή Ιστορικών Μνημείων και Τοπίων του Συμβουλίου της Ευρώπης και κατοχυρώνω βαθμιαία το κύρος μου ως ειδικός σε θέματα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς διεθνώς. Έτσι προσκαλούμαι να διδάξω ως μόνος Έλληνα καθηγητής στο διεθνές κέντρο μεταπτυχιακών σπουδών Raymond Lemaire για την συντήρηση των ιστορικών πόλεων και μνημείων στην Bruges πρώτα και ύστερα στο Πανεπιστήμιο της Louvain. Την πανεπιστημιακή αυτή δραστηριότητα άσκησα για δέκα χρόνια από το 1976 έως το 1985.

Στη δεκαετία του 1970 - 1980 εξεπόνησα από κοινού με τους συναδέλφους Αλέξανδρο Καλλιγά και Αριστείδη Ρωμανό δύο μεγάλες αναπτυξιακές μελέτες για το υπουργείο Συντονισμού: τη Μελέτη Προστασίας και Αναπτύξεως του συμπλέγματος των νήσων Μυκόνου, Δήλου και Ρηνείας, καθώς και τη μελέτη προστασίας και αναδείξεως της παλαιάς πόλεως Χανίων. Και οι δύο μελέτες είχαν πρότυπο χαρακτήρα, διότι εισήγαγαν για πρώτη φορά στην Ελλάδα τη μεθοδολογία συντήρησης και ανάδειξης ιστορικών οικιστικών πυρήνων και αρχαιολογικών χώρων.

Δεν έλειψαν από την ζωή μου σημαντικές και έντονες συναισθηματικές σχέσεις με γυναίκες που λειτούργησαν καταλυτικά στην ωρίμανση του χαρακτήρα μου. Καμμία ωστόσο σχέση δεν υπήρξε τόσο καθοριστική ώστε να με οδηγήσει στην δημιουργία μιας οικογένειας. Έφθασα 45 ετών για να αναγνωρίσω την απλή αλήθεια: ότι δεν μπορεί να τα έχει κανείς όλα, την ευθύνη και τις χαρές του οικογενειακού βίου αλλά και την ελευθερία της συνεχούς υπαρξιακής ανανέωσης και της έντονης αφοσίωσης σε ερευνητικό έργο. Και κατάλαβα ότι την επιλογή μου - με το τίμημα της όπως το έχει κάθε επιλογή - την είχα ήδη κάνει.

Το 1976 γνώρισα στην Αθήνα την γερμανίδα αρχαιολόγο Gerhilde Huebner που έγινε αργότερα γυναίκα μου. Από εσωτερική έφεση η Ελλάδα της είχε γίνει, ήδη πριν γνωριστούμε, δεύτερη πατρίδα, όπως εμένα η Γερμανία. Δεν μας ένωσαν μόνο μια συγγενής παιδεία και κοινά ενδιαφέροντα. Το κυριότερο: η ματιά μας πάνω στα πράγματα και στον κόσμο είναι ταυτόσημη. Θα τολμήσω να πω ότι το ήθος είναι κοινό. Ο Δεσμός αυτός, είναι ένα δώρο, μια ευλογία στην ζωή μου, για την οποία είμαι ευγνώμων.

Το 1978 επανεγκαθίσταμαι στη Γερμανία, στο Μόναχο αυτή τη φορά. Ασχολούμαι τώρα κυρίως με την διδασχά και την έρευνα. Κατά τα έτη 1978-82 εκπονών από κοινού με τον καθηγητή Gerd Albers, τον πρύτανη των γερμανών πολεοδόμων τη συνθετική μελέτη για τις τάσεις της αμερικανικής και ευρωπαϊκής πολεοδομικής σκέψης κατά την περίοδο 1945-80.

Τον Gerd Albers τον γνώρισα στα τριάντα πέντε μου, όταν τον συμβουλευθήκα κατά την εκπόνηση της διατριβής μου. Η ουσιαστική προσέγγιση που ωρίμασε σε φιλία ήρθε δέκα χρόνια αργότερα, όταν αρχίσαμε να δουλεύουμε για τη μεγάλη κοινή μας έρευνα. Γράφαμε και οι δύο χωριστά, και ύστερα καθισμένοι στον μικρό κήπο του σπιτιού του στο Μόναχο διαβάζαμε ο ένας το κείμενο του στον άλλον, κρίναμε, διευθετούσαμε και αποκρυσταλλώναμε από κοινού την πορεία του έργου. Η δίτομη μελέτη δημοσιεύθηκε το 1982 σε γερμανική γλώσσα από τον οίκο Wasmuth.

Το 1982 ορίζομαι ως εμπειρογνώμων του Κέντρου Habitat των Ηνωμένων Εθνών για την συντήρηση των ιστορικών πόλεων του Μαυροβουνίου που είχαν πληγεί από σεισμούς.

Το 1987 εκλέγομαι αντεπιστέλλον μέλος της Γερμανικής Ακαδημίας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, στο Μόναχο.

Κατά την δεκαετία 1984-94, στη Γερμανία πάντα, εμβαθύνω όλο και πιο πολύ στη μελέτη της νεώτερης πολεοδομικής και πολιτιστικής ιστορίας της γενέτειρας μου πόλης, της Αθήνας. Ερευνώ συστηματικά το ανέκδοτο αρχαικό υλικό που αναφέρεται στην ίδρυση των νεώτερων Αθηνών που βρίσκεται κυρίως στο Μόναχο. Σε αυτό με βοηθάει αποφασιστικά η ικανότητά μου να διαβάζω τα πρωτότυπα χειρόγραφα έγγραφα που είναι γραμμένα στη δυσανάγνωστη γοτθική γραφή.

Εκτός των πυλών πληθαίνουν οι προσλαμβανόμενες παραστάσεις, οξύνεται το αισθητήριο. Ούτε αρνήθηκα τον τόπο μου, ούτε έζησα όμως και τη μισή -πιο ώριμη- ζωή μου σε μια κατάσταση στείρας νοσταλγίας. Αντίθετα, η καλοπροαίρετη κριτική ματιά εμβάθυνε καλύτερα στα πράγματα από απόσταση. Η Αθήνα έμεινε στη ζωή μου το *cantus firmus*, το σταθερό σημείο αναφοράς των εμπειριών μου. Επέστρεφα συχνά, περιδιάβαζα, συνέλεγα πληροφορίες, ερευνούσα και συνέχιζα κατά διαστήματα να βιώνω τη μαγεία αλλά και την αύξουσα κακοδαιμονία της πόλης.

Η ενασχόληση μου αυτή απέφερε εκτός από το ένδον υπαρξιακόν έρμα, από την ταύτιση με τον χώρο των καταβολών μου, και διάφορους καρπούς: Το 1994 δημοσιεύονται οι δύο μεγάλες μου εργασίες για την ίδρυση της νέας Αθήνας και την εξέλιξη της αρχαιολογικής έρευνας στην πόλη αυτή: *Hauptstadt Athen. Ein Stadtgedanke des Klassizismus* σε γερμανική γλώσσα στο Μόναχο. *The Ancient Heritage and the Historic Cityscape in a Modern Metropolis* σε αγγλική γλώσσα από την Εν Αθήναις Αρχαιολογικήν Εταιρείαν. Έπεται το 1996 το βιβλίο μου στα ελληνικά *Αθήνα Δοκιμές και θεωρήσεις*, στο οποίο συγκεντρώνονται όλες οι επιμέρους μελέτες και άρθρα μου για ποικίλα θέματα ιστορίας, πολεοδομίας και αρχαιολογίας των Αθηνών που δημοσιεύθηκαν στο διάστημα μιας 30ετίας.

Δίδαξα τέσσερις φορές ως προσκεκλημένος καθηγητής σε πανεπιστήμια της Γερμανίας: Κατά το έτος 1981-82 στο Πολυτεχνείο της Στουτγάρδης, το 1996-97 στο Πολυτεχνείο του Μονάχου, το 2003-04 στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης και το 2008-2009 στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου. Στην χώρα αυτή που μου έγινε μια δεύτερη πατρίδα, βρήκα τις συνθήκες και τον πνευματικό περίγυρο που μου επέτρεψαν να αφοσιωθώ στο ερευνητικό μου έργο. Το Γερμανικό Κρατικό Ίδρυμα ερευνών και το ίδρυμα Volkswagen υπεστήριξαν επανειλημμένα την εργασία μου με την χρηματοδότηση της έρευνας μου. Η γερμανική επιστήμη - άνθρωποι και θεσμικοί φορείς - ανεγνώρισε την ειλικρίνεια της προσπάθειας μου ως αθηναϊοδίφου. Με στήριξε η θετή πατρίδα - η μηριά, όπως έλεγε με πόνο ο Νικόλαος Γύζης προ εκατό ετών - και μου έδωσε τα μέσα για να πραγματώσω τη συνεισφορά μου.

Κατά την μακρόχρονη παραμονή μου στο εξωτερικό προσπάθησα να τιμήσω την καταγωγή μου. Δεν βασίσθηκα ούτε στην υποστήριξη του ελληνικού κράτους ούτε σε πολιτικές διασυνδέσεις, αλλά αποκλειστικά και μόνο στη λυσιτελή πραγμάτωση του ερευνητικού και διδακτικού μου έργου.

Στις 10 Νοεμβρίου 1998 αναγορεύομαι επίτιμος διδάκτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Εκφωνώ λόγο με θέμα: «Η Ακρόπολη της Αθήνας. Βιωματικές αξίες ενός Μνημειακού Συνόλου». Πολιτικό ή επιχειρησιακό έργο δεν έχω να επιδείξω, επόμενο λοιπόν είναι το ότι δεν κατέχω παράσημα ή άλλες δημόσιες διακρίσεις. Την τέχνη και την επιστήμη διακόνησα στη ζωή μου, και έτσι αισθάνομαι την ακαδημαϊκή αυτή διάκριση ως τιμητική αναγνώριση.

Το 1999 εκδίδεται το βιβλίο μου *Αθηνών αγλάισμα. Εξέλιξη, προβλήματα και προοπτικές του αττικού τοπίου*, απαύγασμα της έρευνας μου με τους συναδέλφους μου του Πανεπιστημίου του Μονάχου, η οποία αναφέρεται στην εξέλιξη του αστικού και περιαστικού πρασίνου των Αθηνών από το 1830 μέχρι σήμερα.

Το 1998-1999 συμμετέχω με πολύ ενθουσιασμό στην οργάνωση της μνημειώδους Εκθέσεως *Η νέα Ελλάς. Έλληνες και Βαυαροί στην εποχή του βασιλέα Λουδοβίκου Ι* στο Μόναχο. Συμβάλλω σημαντικά στο περιεχόμενο του μεγάλου καταλόγου της Έκθεσης.

Την Άνοιξη του 2000 δημοσιεύεται η μονογραφία μου για τον Εδουάρδο Σάουμπερτ και τα αδημοσίευτα σημαντικά του κατάλοιπα για την ίδρυση της Αθήνας και του Πειραιά (χωριστά σε ελληνική και γερμανική γλώσσα). Με το βιβλίο αυτό

ολοκληρώνεται μία τριλογία που αναφέρεται στα πεπρωμένα της νεώτερης Αθήνας. Τον ίδιο χρόνο δημοσιεύεται και το βιβλίο μου *Ο Leo von Klenze στην Ελλάδα*, η πρώτη πραγματεία σε ελληνική γλώσσα για τον μεγάλο αυτόν αρχιτέκτονα του κλασικισμού.

Το Καλοκαίρι του 2000 συνοδεύω την γυναίκα μου στον αρχαίο Θέρμο Αιτωλίας όπου διεξάγει αρχαιολογικές έρευνες. Επιδίδομαι στην έγχρωμη αποτύπωση μιας εικοσάδας αρχαϊκών ακροκεράμων, εργασία που μου δίνει ιδιαίτερη χαρά. Θέλω να μνημονεύσω εδώ ότι στο διάβα των ετών εζωγράφησα περί τους 120 πίνακες ελαιογραφιών, ερμηνεύοντας το ανεξάντλητο φαινόμενο της ελληνικής θάλασσας. Είναι μια εργασία προσωπική, ένας εικαστικός διάλογος «εν κρυπτώ», που δεν εξέθεσα ποτέ δημόσια και που σκοπεύω όμως να δημοσιεύσω προσεχώς σε ένα λεύκωμα.

Το επόμενο έτος 2001 δημοσίευσα στην Αθήνα την Ελληνική μετάφραση του θεμελιακού μου έργου για την ίδρυση της νέας Αθήνας (που είχε ήδη δημοσιευθεί από Μόναχο το 1994) με τίτλο *Αθήνα ένα όραμα του κλασικισμού*. Το ίδιο έτος δημοσιεύω και την κατάθεση μνήμης: *Δημήτρης Πικιώνης (1887-1968). Τα χρόνια της μαθητείας μου κοντά του*, που παρουσιάζω με μίαν διάλεξη τιμώντας την μνήμη του, στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

Η συγγραφική μου προσπάθεια εντείνεται μετά τα 70 μου χρόνια. Το 2004 δημοσιεύεται η μελέτη μου για την ιστορία των προσβάσεων της Ακροπόλεως (χωριστά σε αγγλική και ελληνική γλώσσα) με τον τίτλο: *Ο Αθηναϊκός περίπατος και το ιστορικό τοπίο των Αθηνών*.

Έπεται *Το στίγμα ενός Αθηναιοδίδου*, μια εκτενής συλλογή από θεωρήσεις, γράμματα, αναμνήσεις, κρίσεις και στοχασμούς, της ιδιωτικής και επαγγελματικής μου ζωής: ένα οδοιπορικό.

Το 2005 συγκεντρώνω και δημοσιεύω σε έναν τόμο τα άρθρα μου των τελευταίων 10 ετών (1996-2005) με τον τίτλο: *Ίχνη Ελληνικά*.

Το 2006 δημοσιεύονται δύο μείζονα έργα ιστορικής τεκμηρίωσης και σχολιασμού: Η κριτική έκδοση της ανέκδοτης αλληλογραφίας Ludwig Ross -Leo Von Klenze (1834-1854) σε γερμανική γλώσσα, από την εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία και ο Σχολιασμός των Αθηναϊκών χωρίων από τα ημερολόγια του Γ. Σεφέρη με τον τίτλο *Η Αθήνα του Μεσοπολέμου μέσα από τις «Μέρες» του Γ. Σεφέρη*.

Το ίδιο έτος (2006) εκδίδεται το λεύκωμα «Αθηναϊκά σπίτια» από την Ιστορική και Εθνολογική εταιρεία της Ελλάδος, με ανέκδοτα έργα ζωγραφικών αποτυπώσεων οικιών, του Νίκου Εγγονοπούλου. Στο έργο αυτό συμβάλλω με κριτική εισαγωγή.

Το 2008 δημοσιεύεται σε εικονογραφημένο τόμο έργο μου «Ο κήπος της Αμαλίας» στο οποίο παρουσιάζεται ο σχεδιασμός, η ίδρυση και η εξέλιξη του Εθνικού κήπου της Αθήνας. Το ίδιο έτος (2008) κυκλοφορεί και η μελέτη μου (χωριστά σε ελληνική και γερμανική γλώσσα) «Πόλεις και μνημεία στην Ελλάδα του Όθωνος». Πρόκειται για την κριτική παρουσίαση και τον σχολιασμό του εκτενούς άρθρου του Δημομηχανικού Αθηνών (1835-1843) Friedrich Stauffert, για την αρχιτεκτονική, πολεοδομία, αρχαιολογική έρευνα και τα δημόσια έργα κατά την πρώτη δεκαετία του νεοελληνικού κράτους.

Το 2010 υποβάλλω την υποψηφιότητά μου για την έδρα Ιστορίας και Θεωρίας της Αρχιτεκτονικής της Ακαδημίας Αθηνών και προτείνομαι με συντριπτική πλειοψηφία από την τάξιν Γραμμάτων και Τεχνών προς εκλογήν εις την ολομέλειαν, η οποία δεν καταλήγει σε επιλογή υποψηφίου και η εκλογή κηρύσσεται άγονος.

Κατά το έτος 2011 προσκαλούμαι τιμητικώς από τον Δήμο Λειβαδέων σε ημερίδα με θέμα την αναστύλωση του τουριστικού περιπτέρου της Κρύας, το οποίο είχε ανεγερθεί προ 50 ετών (1961-62) από τον ΕΟΤ με σχέδιά μου και καταστραφεί από πυρκαγιά το έτος 2009. Με έκπληξη και συγκίνηση πιστοποίησα την ταύτιση των

δημοτών με ένα ταπεινό έργο της νεότητός μου (σε καίρια ιστορική θέση), το οποίον εχαρακτήριζαν ως τοπόσημο της πόλης τους.

Το επόμενο έτος 2012 δημοσιεύεται συλλογή άρθρων μου με αγγλική και γερμανική γλώσσα με τίτλο «In focus Athens» και με αντικείμενο ποικίλλα ιστορικά αλλά και επίκαιρα θέματα της Αθηναϊκής ιστορίας και πολεοδομίας. Ιδρύεται ιστότοπός μου εις το διαδίκτυον με τίτλο [www . parageorgiou - venetas . com](http://www.parageorgiou-venetas.com), στον οποίο παρουσιάζεται αναλυτική βιογραφία και βιβλιογραφία μου, μια δωδεκάδα άρθρων μου (σε ελληνική και άλλες γλώσσες) καθώς και πέντε βιντεοταινίες με θέματα: Δημήτρης Πικιώνης, Εθνικός Κήπος, Friedrich Schinkel, Leo von Klenze.

Το 2013 συγκεντρώνω και δημοσιεύω σε τόμο τα άρθρα μου (σε ελληνική γλώσσα) των τελευταίων οκτώ ετών, με τίτλο «Ελλάδος έπαινος». Το βιβλίο παρουσιάζεται στην αίθουσα του «Παρνασσού» τον Φεβρουάριο του 2014, όπου και δίδω διάλεξη με θέμα «Ένα όνειρο θερινής νυκτός: Τα σχέδια για ένα ανάκτορο του Όθωνος στην Ακρόπολη του Κ.Φ. Schinkel». Το ίδιο έτος επανεκδίδω το έργο του παππού μου Δημητρίου Γ. Παπαγεωργίου, ελληνιστή «Ολυμπία και ολυμπιακοί αγώνες», το πρώτο βιβλίο σε ελληνική γλώσσα (1890) που πραγματεύεται τις ανασκαφές στην αρχαία Ολυμπία και τον τρόπο διεξαγωγής των ολυμπιακών αγώνων στην αρχαιότητα.

Το 2015 δημοσίευσα από την Ιστορική και εθνολογική εταιρεία της Ελλάδος , το έργο μου « Το Σύνταγμα της Αθήνας » στο οποίο αναλύονται οι χωροδομικές αρχές ιδρύσεως και διαμορφώσεως της μεγαλύτερης και σημαντικότερης πλατείας των Αθηνών αλλά και της Ελλάδος , της Πλατείας Συντάγματος.

Το επόμενο έτος 2016 δημοσιεύεται από τον ίδιο εκδότη μια ιδιότυπη εργασία μου που αφορά στην εισαγωγή της δυτικής κηποτεχνίας στο Αττικό τοπίο , με τίτλο « Τρεις κήποι . Δύο οράματα και μία παρουσία στην Αττική γη ».

Τέλος, κατά το 2017, συγκεντρώνω σε ένα τόμο με περιορισμένη κυκλοφορία το σύνολο του ζωγραφικού μου έργου (1952-2016), με τίτλο « Ασκήσεις με την γραφίδα και τον χρωστήρα» .

Την άνοιξη του ίδιου έτους διευθύνω σεμινάριο του μεταπτυχιακού τμήματος της αρχιτεκτονικής σχολής του Πανεπιστημίου Πατρών , με θέμα : « Το έργο του Δημήτρη Πικιώνη στις προσβάσεις της Ακροπόλεως.

Η συνάντηση με νέους ανθρώπους - δύο γενεές νεώτερους από εμένα - με έφερε αντιμέτωπο με το πάντα άλυτο πρόβλημα της δυνατότητας μιας δημιουργικής σχέσης μεταξύ ανθρώπων με μία σημαντική διαφορά ηλικίας. Είναι βέβαιο ότι - όπως πάντα και μάλιστα πιο έντονα σήμερα - ο ηλικιωμένος άνθρωπος δυσκολεύεται ή και αδυνατεί να ταυτισθεί με τις συνθήκες ζωής και εργασίας πολύ νεωτέρων του . Ισχύει το αρχαίο ρητό TEMPORA MUNTANTUR ET NOS MUTAMUR IN ILLIS (οι καιροί αλλάζουν και εμείς αλλάζουμε, υποτασσόμενοι σε αυτούς) . Όση καλή διάθεση και κατανόηση και αν διαθέτεις , η μέθεξη δεν είναι δυνατή .

Για μένα το να «νεάζεις» επιδεικτικώς, προαπαθώντας να συμμετέχεις στους προβληματισμούς της νεότητας είναι και προσποίηση και μάταιη επιλογή . Αντιθέτως , παραμένω αυτός που είμαι , με τα επιτεύγματα και τις αποτυχίες μου , με τα πνευματικά μου ενδιαφέροντα και την αφοσίωση στα αντικείμενα που ερεύνησα και συνεχίζω να ερευνώ , και με την ετοιμότητα να μεταδώσω γνώσεις και εμπειρίες σε όσους επιθυμούν να με συναντήσουν.

Δε γνωρίζω τι θα συμβεί εις το μέλλον και οι σχετικές αυθαίρετες υποθέσεις με αφήνουν αδιάφορο διότι δεν πρόκειται να ζήσω τα επερχόμενα . Κάθε γενιά είναι ταγμένη να αντιμετωπίσει τον δικό της κόσμο .

Αντιθέτως τα βιώματα του παρελθόντος , του προσωπικού αλλά και του κοινού - μου έχουν αφήσει αποτυπώματα , εμπειρίες , τραύματα και κατακτήσεις που αποτελούν το ψυχικό μου « κεφάλαιο» . Χωρίς να μετέρχομαι τη στείρα νοσταλγία του παρελθόντος , εμπλουτίζομαι και διδάσκομαι από αυτό . Και το κυριότερο: ζω σε μία κοινωνία «ζώντων και τεθνεώτων» δηλαδή σε μια ζωντανή επαφή , διανοητική και συναισθηματική , με όλους τους αγαπημένους και άξιους συνανθρώπους μου , σε αυτή αλλά και την άλλη όχθη της ύπαρξης .

Με αυτό το φρόνημα επετέλεσα μετά το 2016 ένα έργο αποτίμησης και σεβασμού απέναντι στον πρωτοπόρο ερευνητή της ιστορίας της πολεοδομίας στην Ελλάδα Κώστα Μπίρη (1899-1980). Ανέσυρα από την αφάνεια το γιγαντιαίο και σπερματικό του έργο για την πολεοδομική εξέλιξη της νεώτερης Αθήνας, που παρέμενε αδημοσίευτο επί 75 χρόνια.

Στο τέλος του 2017 το έργο αυτό , με την επιμέλεια και τον σχολιασμό μου , δημοσιεύεται από την Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος με τον τίτλο « Η νέα Αθήνα , πρωτεύουσα του Ελληνισμού ».

Αυτή είναι η πορεία μου μέχρι σήμερα στα 85 μου χρόνια . Συνολικά έχω δημοσιεύσει 33 βιβλία και 105 άρθρα , σε ελληνική , γαλλική , γερμανική και αγγλική γλώσσα . Και αυτά μέσα σε μια ζωή που δεν της έλειψαν οι εναλλαγές , οι ανατροπές και οι ποικίλες εμπειρίες σε μια ζωή χωρίς καμιά εξασφάλιση αλλά και με μια ζηλευτή άσκηση σχετικής ελευθερίας. Είμαι ευγνώμων. Προσπάθησα να ακολουθήσω την προτροπή της βιοσοφίας του Μάρκου Αυρηλίου: «Ατύφως μεν λαβείν , ευλύτως δε αφείναι », να δεχθώ τα δώρα της ζωής χωρίς υπεροψία αλλά και να τα στερηθώ , στην ανάγκη , με άνεση ψυχική στα πλαίσια της αντοχής μου .

Με φωτεινά παραδείγματα τον Ferdinand Gregorovius, τον Δημήτριο Καμπούρογλου, τον Κώστα Μπίρη και τον Ιωάννη Τραυλό , μελετώ αδιάλειπτα την ιστορία , την πολεοδομία , την αρχαιολογία και την τοπογραφία της Αθήνας. Η ζωή και η έφεσή μου με οδήγησαν στην εντατική μελέτη των πεπρωμένων της γενέτειρας πόλης μου ' και στον δρόμο αυτόν θα συνεχίσω εφ' όσον μου δοθεί η χάρις .

Μόναχο / Αθήνα , Μάρτιος 2018